

ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ
ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ

2016

ΑΝΔΡΕΑ Γ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΒΑΘΥ ΑΣΤΥΠΑΛΛΑΙΑΣ

ΑΝΑΤΥΠΟΝ

Ἐκτὸς ἐμπορίου

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΣΤΟ ΒΑΘΥ ΑΣΤΥΠΑΛΛΙΑΣ

Οί έρευνες πεδίου τής έν Αθήναις Αρχαιολογικής Έταιρείας στο Βαθύ Αστυπάλλιας συνεχίστηκαν τὸ 2016 ὑπὸ τή διεύθυνση τοῦ γράφοντος κατὰ τὸ διάστημα 1-22 Ἰουλίου καὶ 9-12 Σεπτεμβρίου.

Τὸ γενικὸ τοπογραφικὸ τῶν ἀρχαιοτήτων στὸ ἀκρωτήριο Ἑλληνικὸ (σχ. 1, 2) καὶ ἡ τομὴ κατὰ τὸν ἄξονα Β.-Ν. (σχ. 3) ἀποδίδουν τίς ἐρευνώμενες ἀρχαιότητες.

Οἱ ἐργασίες ποὺ πραγματοποιήθηκαν τὸ 2016 ἀφοροῦσαν:

1. Στὴν ἀνασκαφὴ τῆς ὀρθογώνιας κατασκευῆς Π2 τῆς βόρειας ἀκτῆς καὶ τὴν τοπογραφικὴ-σχεδιαστικὴ τῆς ἀποτύπωση.

2. Στὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς στὴν ὀρθογώνια κατασκευὴ «Ἐξέδρα ἀρ. 4 καὶ 5» τῆς βόρειας ἀκτῆς καὶ τὴν τοπογραφικὴ-σχεδιαστικὴ τῆς ἀποτύπωση.

3. Στὴ διενέργεια τομῆς (Τομὴ 2) στὴν ἀνατολικὴ ἀκτὴ, σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν κατασκευὴ K19.

4. Στὴ διενέργεια δοκιμαστικῆς τομῆς (Τομὴ 3) στὰ βόρεια τοῦ «βράχου τοῦ Δίωνος», τῆς νότιας ἀκτῆς.

5. Στὴ συνέχιση τῶν τοπογραφικῶν ἀποτυπώσεων ἀρχαίων κατασκευῶν (περιβόλων καὶ ἀνθρωπογενῶν λαξευμάτων στοὺς βράχους) στὰ τετράγωνα 50×50 μ. τοῦ τοπογραφικοῦ καννάβου A1, A2, B2, B3.

6. Στὴν ἀρχιτεκτονικὴ μελέτη τῶν λειψάνων τοῦ συγκροτήματος τοῦ ἀρχαίου πύργου.

7. Στὴ συνέχιση τῆς ἀποτύπωσης τῶν βραχογραφιῶν τοῦ ἀκρωτηρίου καὶ τὴ λήψη ἐκτύπων τῶν παραστάσεών τους.

8. Στὴν ὑποθαλάσσια γεωλογικὴ-ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τοῦ κόλπου Βαθύ.

1. Άνασκαφή τῆς ὀρθογώνιας κατασκευῆς Π2 τῆς βόρειας ἀκτῆς

Στὴν Π-σχημη κατασκευὴ Π2 τῆς βόρειας ἀκτῆς (σχ. 1, 2) διενεργήθηκε ἀνασκαφικὸς καθαρισμὸς, λόγῳ τῆς ἐλάχιστης ἐπίχωσης χώματος ποὺ τὴν ἐκάλυπτε, ἀλλὰ καὶ λόγῳ τῆς διαβρωτικῆς ἐπενέργειας τοῦ χειμερίου κύματος στὸ Β. τμήμα της, τὸ ὁποῖο εἰσέρχεται στὴ θάλασσα (εἰκ. 1). Πρόκειται γιὰ τὴ δεύτερη ἀπὸ τὰ ἀνατολικά μιᾶς σειρᾶς ἑξι (Π1-Π6) ἐν μέρει λαξευμένων στὸν βράχο καὶ ἐν μέρει κτιστῶν Π-σχημῶν κατασκευῶν τῆς βόρειας ἀκτῆς, σὲ παράλληλη διάταξη, οἱ πλευρικὲς κεραῖες καὶ ὁ νότιος τοῖχος τῶν ὁποίων ἀποτελοῦνται ἀπὸ ὀγκολιθικοὺς τοίχους καὶ ἀπολαξευμένους βράχους, ποὺ δημιουργοῦν τὸ ὀρθογώνιο σχῆμα τους¹.

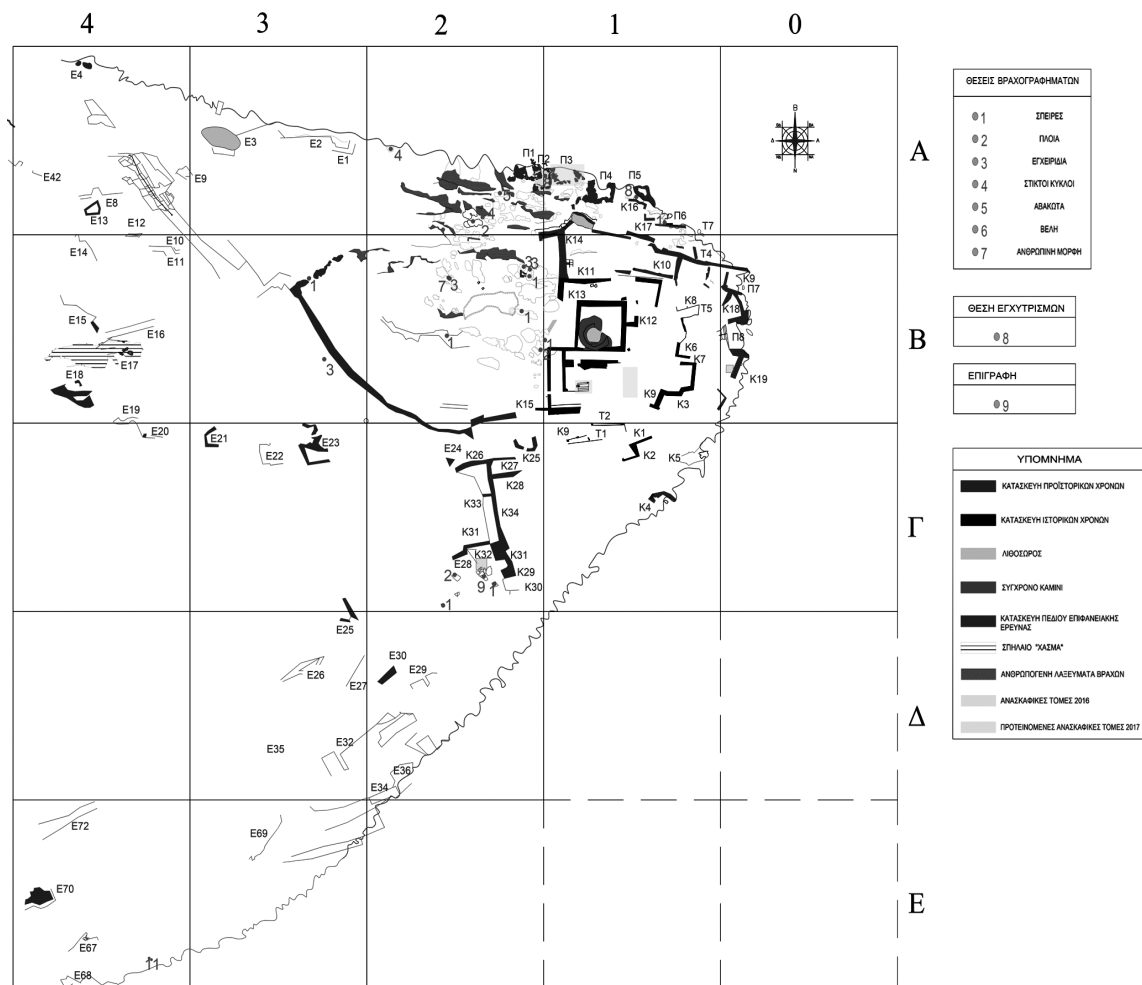
Ἡ πυκνότητα τῶν προϊστορικῶν ὀστράκων σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τῆς Π2, ποὺ διαπιστώθηκε κατὰ τὴν ἐπιφανειακὴ ἔρευνα τοῦ 2011-2012, καὶ ἡ ἄμεση γειτνίαση μὲ τὴν μικρότερη κατασκευὴ Π1, ποὺ ὅμως εἶχε βρεθεῖ ἰδιαίτερα διαταραγμένη μὲ προϊστορικὴ καὶ ρωμαϊκὴ κεραμικὴ², διαμόρφωσαν τὴ σκοπιμότητα τῆς διερεύνησης τῆς πειόσχημης αὐτῆς κατασκευῆς. Τὴν κατασκευὴ Π2 ἀποτελοῦν ἡ Α. κεραία, μήκ. 3.77 μ. καὶ μέγ. πλάτ. 2.24 μ., καὶ ἡ Δ. κεραία, μήκ. 3.91 μ. καὶ μέγ. πλάτ. 1.95 μ. Οἱ δύο κεραῖες βρίσκονται σὲ ἀπόσταση 2.10 μ. καὶ εἶναι λαξευμένες στὴν ἐσωτερικὴ τους ὄψη. Ὁ Ν. τοῖχος, μήκ. 2.76 μ. καὶ μὲ κατεύθυνση Α.-Δ., ἔχει δημιουργηθεῖ μὲ τὴ λάξευση τοῦ φυσικοῦ βράχου. Ἀκόμα ψηλότερα στὴν πλαγιά, νοτιότερα καὶ σὲ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ

1. Ὑπενθυμίζεται, ὅτι ἡ πλέον προσβεβλημένη ἀπὸ τὸ κύμα, σήμερα μισοβυθισμένη στὴ βόρεια ἀκτὴ, ἐλλειψοειδῆς κατασκευὴ βραχολίθων διαμορφώνει μὲ τὸν τοῖχο Κ 16 τὴν ὀρθογώνια «ἐξέδρα ἀρ. 1», ἡ σωστικὴ ἀνασκαφὴ τῆς ὁποίας ἀπέδωσε τέσσερις *in situ* ἐγχυτρισμοὺς βρεφῶν καὶ ἴσως ἓναν πέμπτο. Ἡ κεραμικὴ τῶν ἐγχυτρισμῶν χρονολογεῖται στὴν Τελικὴ Νεολιθικὴ / Πρωτοχαλκικὴ Ι περίοδο, βλ. Α. Βλαχόπουλος, «Ἀνασκαφὴ Ἀστυπάλαιας», ΠΑΕ 2012-2015, κυρίως ΠΑΕ 2013, 215-217, πίν. 117-120· 2014, 233-236, 244, σχ. 1, 2, 7, εἰκ. 1-6, 17.

2. ΠΑΕ 2015, 319-320, εἰκ. 7.

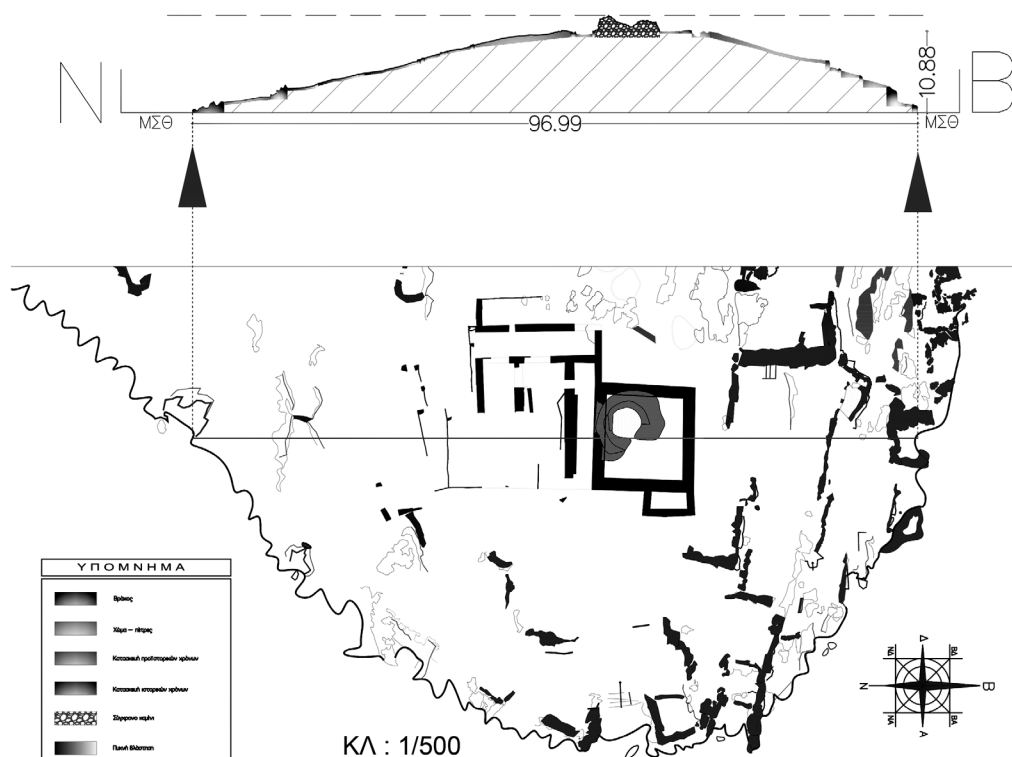

Σχ. 1. Τοπογραφική απόσπωση τοῦ Α. τμήματος τῆς χερσονήσου (σχ. Α. Νιώτης).

Σχ. 2. Τοπογραφική αποτύπωση των αρχαιοτήτων του ακρωτηρίου Ἑλληνικό (λεπτομέρεια τοῦ σχ. 1).

τῇ Ν. κεραία τῆς Π2, ὑπάρχει τοῖχος πού ἐνδεχομένως δηλώνει ὅτι στὸ ἔντονα κατωφερὲς πρανὲς τοῦ ακρωτηρίου ὑπῆρχαν περισσότερες κατασκευές, σὲ βαθμιδωτὴ διάταξη. Στὴν πρὸς Ν. εὐθεία τῆς Π2 σώζεται σὲ μεγάλο ὕψος ὁ ὀγκολιθικός ἀναλημματικός τοῖχος τοῦ ακρωτηρίου (εἰκ. 2, 3), ὁ ὁποῖος στὰ Α. του διαμορφώνει ἐξέχοντα πρόβολο (εἰκ. 1), ὅπου

Σχ. 3. Τομή κατά τον άξονα Β.-Ν. του ακρωτηρίου Ἑλληνικό (σχ. Δ. Νιώτης).

πιθανόν ὑπῆρχε καὶ σημεῖο εἰσόδου στὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο πλάτωμα, ποὺ ὁ ἰσχυρὸς αὐτὸς τοῖχος ὀρίζει³.

Στὸ νότιο τμήμα τῆς Δ. κεραίας τῆς κατασκευῆς Π2, ἔντονα ἐπιπεδοποιημένος χαμηλὸς βραχόλιθος λειτουργοῦσε ὡς κατώφλι, διαμορφώνοντας – μὲ μικρὸ τοιχίو ὡς παραστάδα – πλαϊνὴ εἴσοδο στὴν κατασκευὴ (εἰκ. 4). Τὴν ἐπιφάνεια τοῦ νότιου μισοῦ τῆς Π2 καλύπτουν πυκνὰ διευ-

3. Τὸ ἀνώτερο πλάτωμα τοῦ ακρωτηρίου, ὅπως ὀρίζεται κατὰ τὴ Β. ἐπιμήκη πλευρά του ἀπὸ τὸν ἐν λόγῳ ὀγκολιθικὸ ἀναλημματικὸ τοῖχο, ὑπῆρξε ὁ ἐπίπεδος χώρος θεμελίωσης τοῦ τετράγωνου πύργου τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. καὶ τῶν συμπληρωματικῶν του κατασκευῶν, βλ. σχ. 1-3.

θετημένοι φυσικοί και επεξεργασμένοι βραχόλιθοι και μερικά λίθινα έργα-
λειά (τριβεῖα), χωρίς όμως να είναι κατανοητό σέ τί αντιστοιχεί ή εικό-
να αὐτή. Τά εὑρήματα εἶναι κατὰ κύριο λόγο Πρωτοχαλκά (κεραμική,
μικρότερα ἐργαλεῖα καί ὀψιανοί), ὑπάρχει ὅμως καί ἀνάμικτη κεραμική
ὕστερων ἱστορικῶν χρόνων.

Στό μέσον περίπου τοῦ μήκους τῆς κατασκευῆς Π2 οἱ λαξευμέ-
νοι βραχόλιθοι καί οἱ ἄτακτα τοποθετημένες μεγάλες πέτρες σταματοῦν.
Τμῆμα τοῦ φυσικοῦ βράχου μέ ἐλαφρά κοίλη τήν ἐπιφάνειά του, μεγάλες
πέτρες καί ἱκανῶν διαστάσεων ἐπίπεδος πράσινος σχιστόλιθος διαμορφώ-
νουν βαθμιδωτή κατασκευή, κατεύθυνσης Α.-Δ., στή μορφή «ἐξέδρας»
μήκ. 2.10 μ. Ὅλη τήν ἔκταση ἐπάνω καί γύρω ἀπό τήν «ἐξέδρα» ἐκά-
λυπταν πυκνές συγκεντρώσεις ἐκατοντάδων μικρῶν λευκῶν βοτσάλων,
τά ὁποῖα γέμιζαν ἀκόμα καί τίς σχισμές τῶν βράχων καί δημιουργοῦσαν
ἐντυπωσιακό βοτσαλωτό ὀρίζοντα. Κατά τὸ μήκος τῆς «ἐξέδρας» καί
ἐπάνω στό πυκνὸ βοτσαλωτὸ βρέθηκαν τέσσερα ἀγγεῖα ἐγγυτρισμῶν:
τά τρία σέ μικρὲς ἀποστάσεις μεταξύ τους, στό Α. τμῆμα τῆς «ἐξέ-
δρας» (ἐγγυτρισμοὶ ἀρ. 1, 2, 3, εἰκ. 5-7), καί τὸ τέταρτο στό ἐσωτερικὸ
ἐγκοπῆς ποὺ σχηματίζε ὁ κατερχόμενος πρὸς τήν ἀκτὴ φυσικὸς βράχος,
κοντὰ στή Δ. κεραία τῆς κατασκευῆς (εἰκ. 8). Τὰ ἀγγεῖα τῶν ἐγγυ-
τρισμῶν βρέθηκαν σπασμένα, ἀλλὰ μέ καλὴ συνοχή τῶν τριγύρω δια-
σπαρμένων ὀστράκων τους, καί περιεῖχαν βρεφικὰ ὀστά. Τριῶν ἀγγείων
ὁ προσανατολισμὸς ἦταν Β.-Ν., ἐπειδὴ τὰ ἀγγεῖα εἶχαν τοποθετηθεῖ μέ
τήν κοιλία ἐπάνω στήν «ἐξέδρα» (ἀρ. 1, 3) καί στή σχισμὴ τοῦ βράχου
(ἀρ. 4), ἐνῶ τὸ τέταρτο ἀγγεῖο (ἀρ. 2) ἦταν πιθανὸν στημένο ὀρθιο στή
βάση του⁴.

Τὰ ἀγγεῖα τῶν ἐγγυτρισμῶν ἀκουμποῦσαν ἢ χρησιμοποιοῦσαν ὡς ὄριο
τους πέτρες καί βραχόλιθους. Λίθινα τέχνηρα καλῆς ποιότητος, ἀκέραια
ὄστρεα (κυρίως πορφύρες καί κῶνοι) καί ἐργαλεῖα ἀπὸ ὀψιανό, ποὺ βρέ-
θηκαν σέ ἐπαφή μέ τὰ ἀγγεῖα, φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦσαν κτερίσματα ποῦ

4. Τὰ κεραμικὰ σώματα τῶν τεσσάρων ἐγγυτρισμῶν ἀνασύρθηκαν μέ εἰδικούς
νάρθηκες καί μεταφέρθηκαν στό Ἑργαστήριο Συντήρησης τῆς Ἀνασκαφῆς, στό
Παλαιὸ Γυμνάσιο τῆς Χώρας.

εἶχαν τοποθετηθεῖ ἐξωτερικά τους (εἰκ. 9α-δ), ὅπως εἶχε διαπιστωθεῖ καὶ στοὺς ἐγχυτρισμοὺς τῆς «ἐξέδρας ἄρ. 1»⁵, ἐνῶ καμένοι σπόροι διαπιστώθηκαν γύρω καὶ ἀπὸ τὰ δύο σύνολα βρεφικῶν ἐγχυτρισμῶν⁶. Μοναδικὴ εἶναι ἡ περίπτωση κτέρισης τοῦ ἐγχυτρισμοῦ ἄρ. 3 τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς: στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀγγείου καὶ κοντὰ στὰ ὅστὰ τοῦ βρεφικοῦ κρανίου βρέθηκε ὁστέινη βαρελόσχημη χάντρα (εἰκ. 9ε).

Ἡ εἰκόνα τῶν προσεκτικὰ διευθετημένων βρεφικῶν ἐγχυτρισμῶν, κατὰ τὸ μῆκος τῆς βαθμιδωτῆς «ἐξέδρας», καὶ ἰδίως τὸ βοτσαλωτὸ τῶν πυκνὰ διευθετημένων λευκῶν βοτσαλῶν σὲ ὅλη τὴ γύρω ἔκταση συνιστοῦν ξεχωριστὴ περίπτωση ταφικοῦ ἐθίμου στὸ προϊστορικὸ Αἰγαῖο, χωρὶς γνωστὰ παράλληλα (εἰκ. 10). Παρότι τὰ σώματα τῶν ἐγχυτρισμῶν δὲν ἔχουν ἀκόμα καθαριστεῖ στὸ ἐργαστήριό καὶ τὰ ἀγγεῖα δὲν ἔχουν μελετηθεῖ⁷, ἡ κεραμικὴ αὐτὴ, ὅπως καὶ τὰ ὅστρακα σὲ ὅλη τὴν ἔκταση τοῦ βόρειου τμήματος τῆς Π2, χρονολογοῦνται στὴ μετάβαση ἀπὸ τὴν 4η στὴν 3η χιλιετία π.Χ., δηλαδὴ ἀπὸ τὴν Τελικὴ Νεολιθικὴ στὴν Πρώιμη Πρωτοχαλκικὴ ἐποχὴ⁸. Διάσπαρτα ὅστρακα ὕστερων ἱστορικῶν χρόνων, στὴν πλεινότητά τους φθαρμένα, ἐκτιμᾶται ὅτι ἔχουν κυλίσει ἀπὸ ψηλὰ καὶ εἰσδύσει στὴ λεπτὴ ἐπίχωση τοῦ ὀρίζοντα τῶν προϊστορικῶν ἐγχυτρισμῶν. Δὲν ἀποκλείεται, ὡστόσο, ὁ ὀγκολιθικός πειόσχημος περίβολος καὶ ἡ ἐγκάρσια «ἐξέδρα» στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ νὰ ἦταν ὁρατὰ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους καὶ οἱ ἐγχυτρισμοὶ τῶν βρεφῶν νὰ εἶχαν γίνει ἀποδέ-

5. ΠΑΕ 2014, 235-236, εἰκ. 2, 5, 6.

6. Ἡ ἀρχαιοβοτανολογικὴ μελέτη τῶν εὐρημάτων τῆς ἐπιπλευσης διενεργεῖται ἀπὸ τὴν δρᾶ Εὐῆ Μαργαρίτη (The Cyprus Institute).

7. Ἡ μικροἀνασκαφὴ τῶν βρεφικῶν ἐγχυτρισμῶν καὶ ἡ ἀνθρωπολογικὴ μελέτη τους διενεργεῖται ἀπὸ τὸν καθ. Simon Hillson (University College, London).

8. Ἡ προϊστορικὴ κεραμικὴ τῆς ἀνασκαφῆς μελετᾶται ἀπὸ τὴ δρᾶ Ἀναστασία Ἀγγελοπούλου (Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων). Βλ. Α. Angelopoulou, *Astypalaia and the Cyclades: The Pottery Evidence from Vathy on Astypalaia*, στὸ S. Vitale, T. Marketou (ἐπιμ.), *The Southeast Aegean/Southwest Coastal Anatolian Region (SASCAR): Material Evidence and Cultural Identity*, I. *The Early and Middle Bronze Age, Italian School of Archaeology, May 12th to 14th*, 2016 (ὕπὸ ἔκδοσιν).

κτες προσφορῶν, ὅπως θὰ μπορούσε νὰ ὑπαινίσσεται τμήμα πῆλινου εἰδωλίου ποὺ βρέθηκε στὴν περιοχὴ τῶν ἐγχυτρισμῶν ἀρ. 1 καὶ 3 (εἰκ. 9στ). Ἡ ἐλάχιστη ἐπίχωση ποὺ ἐκάλυπτε τοὺς ἐγχυτρισμοὺς καὶ ἡ ἄρτια συνοχὴ τῶν ἀγγείων ποὺ τοὺς περιεῖχαν καθιστᾷ πιθανὸ αὐτὸ τὸ ἐνδεχόμενο.

Τὸ βοτσαλωτὸ ἐπίπεδο πέριξ τῶν ἐγχυτρισμῶν διατηρήθηκε κάτω ἀπὸ προστατευτικὸ μανδύα σύγχρονων ὕλικῶν καὶ ἡ ἀνασκαφὴ προγραμματίζεται νὰ ἐπεκταθεῖ πρὸς Ν., ὅπου ὁ φυσικὸς βράχος συνεχίζει κατωφερὴς πρὸς τὴ θάλασσα. Τὸ Β. ὄριο τῆς ὀρθογώνιας κατασκευῆς Π2 – ἐὰν ὑπῆρχε – ἔχει καταβυθιστεῖ. Ἡ ὑποθαλάσσια διασκόπηση ποὺ ἔχει προγραμματισθεῖ νὰ γίνεῖ στὸ ἐλάχιστο βάθος ὅπου τὰ μνημεῖα τῆς βόρειας ἀκτογραμμῆς εἰσχωροῦν στὸ νερό, ἀναμένεται νὰ δώσει παραπάνω στοιχεῖα γιὰ τὴν ἀρχικὴ μορφή τῆς Π2 καὶ τὴν ἀπόστασή της ἀπὸ τὴν τότε ἀκτὴ.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ 2016 ἔδειξε ὅτι ἡ ὀγκώδης ὀρθογώνια κατασκευὴ ἀνήκει σὲ ἓνα πυκνὸ σύνολο βραχολιθικῶν «περιβόλων» ποὺ διαμορφώνουν τὸν προϊστορικὸ ὀρίζοντα κατασκευῶν τῆς Β. ἀκτῆς τοῦ ἀκρωτηρίου. Εἶναι, ὡστόσο, ἀκόμα πρῶμο νὰ ὑποστηρίξουμε ὅτι αὐτοὶ οἱ «περίβολοι» ἦταν προορισμένοι νὰ δεχθοῦν προσεκτικὰ διευθετημένους ἐγχυτρισμοὺς βρεφῶν, ὅπως δείχνει τὸ ἀνεσκαμμένο ἕως σήμερα δεῖγμα τῶν δύο «ἐξεδρῶν». Οἱ βραχογραφίες ἐγγχειριδίου στὴν ἀνατολικὴ κεραία τῆς Π2 καὶ πέλεκυ(;) σὲ βραχόλιθο τῆς νότιας κεραίας (εἰκ. 11, 12α-β) διευρύνουν τὴν ἔκταση καὶ τὴν ἔνταση τῆς μνημειακῆς αὐτῆς σήμανσης ποὺ ἡ νησιωτικὴ κοινότητα τοῦ Βαθιοῦ ἐπιφυλάσσει γιὰ τὸ δομημένο περιβάλλον της, καὶ μᾶς δείχνει ὅτι πύλες, περίβολοι, καταστρώματα δρόμων, ἀναλήμματα καὶ φυσικοὶ βράχοι μοιράζονται ἐξ ἴσου σταθερὰ ἐπαναλαμβανόμενα θέματα ἐπικρουστῶν συμβόλων, εἰκονιστικῶν καὶ γεωμετρικῶν⁹.

9. Οἱ βραχογραφίες ποὺ ἔχουν ἕως σήμερα ἐντοπισθεῖ στὴν εὐρύτερη ἔκταση τῆς προϊστορικῆς ἀκρόπολης ἀποδίδουν μεμονωμένες σπεῖρες, ὀλόγλυφες καὶ στικτές, διπλόσπειρες καὶ σύνθετα θέματα μὲ κεντρικὸ μοτίβο τῆ σπείρα, στικτοὺς ρόδακες, ἀβακωτά, ἀπλὰ καὶ σύνθετα τρίγωνα, πολὺκωπα πλοῖα, τριγωνικὰ ἐγγχειρίδια μεγάλων διαστάσεων (εἰκ. 24α-β, 25α-β), αἰχμές δοράτων ἢ βέλη, τόξα(;) , πελέκεις καί, σὲ μία περίπτωση, σχηματοποιημένη ἀνθρώπινη μορφή (εἰκ. 25α-β). Βλ. Α. Vlachopoulos, Vathy Astypalaia. An Early Cycladic site in the

2. Ὁρθογώνια κατασκευὴ Π5 («Ἐξέδρες ἀρ. 4 καὶ 5») τῆς βόρειας ἀκτῆς

Ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀνασκαφικὴ διερεύνηση τῆς ὀρθογώνιας κατασκευῆς Π5 («Ἐξέδρες ἀρ. 4 καὶ 5»), στὴ βόρεια ἀκτὴ τῆς χερσονήσου, ὅπου τὸ 2014, σὲ ἐπ'ἀλλήλους ὀρίζοντες σκληροῦ χώματος, εἶχαν βρεθεῖ μαρμάρينو σχηματικὸ πρωτοκυκλαδικὸ εἰδῶλιο, κυλινδρική σφραγίδα καὶ σημαντικὰ ὀστέινα καὶ λίθινα τέχνηρα¹⁰ (εἰκ. 13α-β). Ἡ ἐφετινὴ ἀνασκαφὴ ἀποσαφίνισε ὅτι ὁ πρόχειρος καμπυλόγραμμος τοίχος, ποὺ ἔβαινε μὲ κατεύθυνση Α.-Δ., συγκρατοῦσε πρόχειρα τοὺς παλαιότερους, ὀρίζοντες τῆς ὀρθογώνιας κατασκευῆς, θεμελιωμένος σὲ χαλαρὰ χώματα ποὺ περιεῖχαν διαλυμένη πατελιά (δωματόχωμα γιὰ τὴ μόνωση τῆς στέγης) καὶ τὰ ὅποια εἶχαν ἐγκλωβίσει μεγάλων διαστάσεων καμένο κλαδί, ποὺ εἶχε πέσει ἐπάνω στὸ βραχῶδες δάπεδο τῆς ἐξέδρας (εἰκ. 14). Οἱ ξυλάνθρακες ἀνασύρθηκαν προσεκτικὰ σὲ μεγάλα κομμάτια καὶ ἡ ἐργαστηριακὴ ἀνάλυση ἔδειξε ὅτι τὸ κλαδί ἦταν ἀπὸ ἀμυγδαλιά¹¹.

Ὁ πρόχειρος καμπυλόγραμμος τοίχος εἶχε οἰκοδομηθεῖ ἐπάνω σε λείψανα ἰσχυρότερου τοίχου, κατεύθυνσης ἐπίσης Α.-Δ., ποὺ ἴσως διαμόρφωνε τὸ πρὸς Β. ὀρθογώνιο σχῆμα τῆς ἐξέδρας Π5. Τὸ δάπεδο τῆς ἐξέδρας

Dodecanese, στὸ Vitale, Marketou (ἐπιμ.) ὁ.π. (σημ. 8). Γιὰ τὴ διασπορὰ τῶν βραχογραφῶν στὸ ἀκρωτήριο, κατὰ θέματα, βλ. ὑπόμνημα σχ. 2, ἀρ. 1-7.

10. Βλ. ΠΑΕ 2014, 236-238, σχ. 1, 3, εἰκ. 1, 7-10. Βλ. Α. Vlachopoulos, Α. Angelopoulou, Early Cycladic Figurines from Vathy, Astypalaia, στὸ Μ. Marthari, C. Renfrew, Μ. Boyd (ἐπιμ.), *Early Cycladic Sculpture in Context from Beyond the Cyclades: Mainland Greece, the North and East Aegean, Papers presented at a symposium held at the Archaeological Society at Athens, 23-26 May 2014* (ὑπὸ ἐκτύπωση). Γιὰ τὴ σφραγίδα, βλ. Α. Γ. Βλαχόπουλος, Πρωτοκυκλαδικὴ σφραγίδα ἀπὸ τὴ Γρόττα τῆς Νάξου. Συμβολὴ στὴν «ἀνάγνωση» τῶν σφραγίδων τῆς 3ης χιλιετίας π.Χ., στὸ V. Vlachou, Α. Gadolou (ἐπιμ.), *ΤΕΡΨΙΣ. Studies in Mediterranean Archaeology in honour of Nota Kourou*, Études d'Archéologie 10 (CreA-Patrimoine, Brussels 2017) 543-559.

11. Τὴ μελέτῃ ἀνέλαβε ἡ δρ Μαρία Ντίνου, ἐπιστημονικὴ συνεργάτης τοῦ Wiener Laboratory τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς Κλασικῶν Σπουδῶν Ἀθηνῶν (ASCSA).

συνιστούσε ο επιπεδοποιημένος φυσικός βράχος, που είτε σκληρότερος (ανατολικό μισό), είτε πιο εύθρυπτος και με πολλά κενά ανάμεσα στις πτυχώσεις του (δυτικό μισό), λειτούργησε άλλου ως δάπεδο και άλλου ως υπόστρωμα δαπέδου του χώρου αυτού, που κατά τόπους λιθοστρώθηκε με επίπεδες πράσινες πλάκες.

Με τη χρήση του ορθογώνιου χώρου Π5 συνδέονται δύο κτιστές λίθινες «θήκες», που εφάπτονται στον νότιο τοίχο, και είχαν ανασκαφεί το 2014¹². Αυτές είχαν βρεθεί να περιέχουν σημαντικά λίθινα εργαλεία, που τεκμηριώνουν οικότεχνική-βιοτεχνική δραστηριότητα. Κατά τον εφετινό πλήρη καθαρισμό της ανατολικής «θήκης» βρέθηκε μεγάλο τμήμα από λαιμό Πρωτοχαλκού στάμνου (είκ. 15α), σημαντικού χρονολογικού στοιχείου, καθώς η κεραμική από την εξέδρα Π5 ήταν στο σύνολό της φθαρμένα. Ανάμεσα στα εύρηματα ξεχωρίζει επιμήκης λεπτή λεπίδα όψιανού (είκ. 15β).

3. Ανασκαφή της Τομής 2 στην ανατολική ακτή

Με σκοπό να αποσαφηνισθεί ο χαρακτήρας των δύο λαξευμένων στον βράχο επικλινών κατασκευών της ανατολικής ακτής, που εμφανίζουν έντονη κατωφέρεια προς τη θάλασσα και οι οποίες έως σήμερα είχαν εκτιμηθεί ως «αναβάθρες για την ανάσυρση πλοιαρίων στην ξηρά»¹³, αλλά και η σχέση τους με τις πλευρικές τους κεραίες, που ως όγκολιθικοί τοίχοι έχουν πατήσει στα βράχια της ακτής σχηματίζοντας ίσως μικρούς «προμαχώνες», διενεργήθηκε στρωματογραφική τομή στα νότια της μεγαλύτερης «αναβάθρας» Π8 και σε επαφή – προς Δυσμάς – του μεγαλιθικού τοίχου K19 (είκ. 16, 17). Το σχηματιζόμενο εκεί πλάτωμα είναι επιφάνειας 8.20×9.50 μ. και συγκρατεί αρκετή ποσότητα χώματος, στοιχείο που προσδίδει στον όγκολιθικό τοίχο K17 της ακτής αναλημματικό χαρακτήρα. Η επιφανειακά συλλεγόμενη κεραμική ανήκει κυρίως στην 3η χιλιετία π.Χ.

12. ΠΑΕ 2014, 236-238 σχ. 1, είκ. 7-10.

13. ΠΑΕ 2011, 94 είκ. 75α· 2012, 121, πίν. 99α.

Ὁ ὀγκολιθικός τοῖχος K19 ἐδράζεται στὸν φυσικὸ βράχο τῆς Α. ἀκτῆς. Σώζεται σὲ ὕψος τριῶν δόμων, ἔχει μέσο πλάτ. 1.40 μ. καὶ μέγ. μῆκ. 5.10 μ., ὥστόσο συνεχίζει ἐκατέρωθεν, καθ' ὅλο τὸ μῆκος τῆς Α. ἀκτῆς, ἀποτελώντας τμήμα ἐνιαίου ἀναλημματικοῦ ἢ ὀχυρωματικοῦ ἔργου, ποὺ συνδέεται κατασκευαστικά καὶ λειτουργικά μὲ τὸ μεγάλο ἀνάλημμα τῆς Β. ἀκτῆς¹⁴ (εἰκ. 18, 19).

Ἡ μικρὴ τομὴ (διαστ. 2×2 μ.) ποὺ ἀνασκάφηκε δὲν ἀπέδωσε οἰκοδομικά λείψανα, παρὰ μόνο κυλισμένο ἀπὸ ψηλὰ ὑλικό, ποὺ βρέθηκε στὰ ἀνώτερα στρώματα καὶ συνδέεται μὲ ἀνάμεικτη κεραμικὴ προϊστορικῶν καὶ ὕστερων ἐλληνιστικῶν-ρωμαϊκῶν χρόνων. Λοξὰ κατερχόμενος ἀπὸ τὴ Δ. παρειὰ τῆς τομῆς πρὸς τὴν ἀκτὴ ἀποκαλύφθηκε ὁ φυσικὸς βράχος καὶ φάνηκε ὅτι ἐπ' αὐτοῦ ἐδράζεται ὁ στιβαρὸς τοῖχος K19. Τὰ κατώτερα στρώματα, ποὺ σχετίζονται μὲ τὸν εὐθρυπτο λατυπογενῆ ὀρίζοντα τοῦ φυσικοῦ βράχου, ἀπέδωσαν διαγνωστικὴ κεραμικὴ Πρωτοχαλκῶν χρόνων καὶ σημαντικὰ ἐργαλεῖα ἀπὸ μηλιακὸ ὀψιανό¹⁵ (εἰκ. 20α-β). Ἡ σημαντικὴ συγκέντρωση σπασμένων θαλάσσιων ὀστρέων, ὁ μεγάλος ἀριθμὸς στρογγυλῶν λίθινων βοτσάλων μεσαίου σχήματος, ποὺ δὲν ἀπαντοῦν στίς ἀκτὲς τοῦ Βαθιοῦ, ἀλλὰ καὶ λίγα ἐργαλεῖα ἀπὸ λίθο καὶ ἐλαφρόπετρα (εἰκ. 20γ) ὑποδηλώνουν ποικίλες ὑπαίθριες δραστηριότητες γιὰ τὸν χῶρο αὐτό.

4. Δοκιμαστικὴ Τομὴ 3 στὰ βόρεια τοῦ «βράχου τοῦ Δίωνος» τῆς νότιας ἀκτῆς

Διερευνητικὴ τομὴ διαστ. 3×3 μ. πραγματοποιήθηκε στὴ νότια ἀκτὴ τοῦ ἀκρωτηρίου, πέριξ τοῦ ἐπίπεδου βράχου μὲ τὰ χαράγματα «φαλλῶν» καὶ τὴν ἐπιγραφὴ «ΔΙΩΝ» (σχ. 2). Στόχος τῆς ἀνασκαφῆς στὸ σημεῖο αὐτὸ ἦταν ἡ κατανόηση τῆς διευθέτησης τῶν βραχογραφιῶν (σπειρῶν, βελῶν, ἐγχειριδίων, πλοίων κλπ.) στὰ πυκνότατα ἐπιπεδοποιημένα βράχια

14. ΠΑΕ 2013, 214, εἰκ. 1, 2, πίν. 116α-β.

15. Τὰ τέχνηρα ἀπὸ ὀψιανὸ μελετᾷ ὁ ἀρχαιολόγος Ὀδυσσεὺς Μεταξάς (Πανεπιστήμιο Leiden).

τῆς περιοχῆς¹⁶, οἱ ἐντυπωσιακοὶ ὄγκοι τῶν ὁποίων φαίνονται ὅτι ὀρίζουν μονοπάτια καὶ ἄλλες υπαίθριες διευθετήσεις χώρων, κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς καὶ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους (εἰκ. 21).

Ἡ τομὴ δὲν μπόρεσε νὰ προχωρήσει σὲ βάθος, μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ λιγοστοῦ ἐπιφανειακοῦ χώματος, λόγῳ τῶν ἐπίπεδων βράχων καὶ τῶν πυκνῶν γεμισμάτων λίθων σὲ ὅλη τὴν ἔκτασή της, πού δηλώνουν υπαίθρια διευθέτηση. Ἡ λιγοστή κεραμικὴ, τὰ ἐργαλεῖα ὀψιανοῦ καὶ ἓνα μικρὸ λίθινο περίεργο διαστ. 1.1×0.8 ἐκ. (εἰκ. 20δ) τεκμηριώνουν δραστηριότητα στὴν ἔκταση αὐτὴ κατὰ τοὺς Πρωτοχαικούς χρόνους. Μὲ σκοπὸ τὴν ἐνδελεχέστερη διερεύνηση σὲ βάθος διενεργήθηκε τομὴ διαστ. 1.40×1.55 μ. στὸ ἐσωτερικὸ τῆς μεγάλης τομῆς, ὅπου πάλι διαπιστώθηκε ἐλάχιστη ποσότητα χώματος καὶ πυκνὴ διευθέτηση λίθων, μὲ λιγοστὰ φθαρμένα ὕστρακα προϊστορικῆς κεραμικῆς, λεπίδες ὀψιανοῦ καὶ λίθινα ἐργαλεῖα, ἀκέραια (κρουστήρες) ἢ σπασμένα (τριβεῖα) (εἰκ. 22, 20ε).

Παρ' ὅλο πὺν ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ «Δίωνος» φανερώνει δραστηριότητα (φρουρά;) στὴ νότια ἀκτὴ τοῦ ἀκρωτηρίου κατὰ τὸν λήγοντα 5ο / πρῶιμο 4ο αἰ. π.Χ.¹⁷, ἡ ἀνασκαφὴ δὲν ἀπέδωσε κανένα εὔρημα ἱστορικῶν χρόνων. Ἀντίθετα, ἡ πυκνὸτατη διασπορὰ βραχογραφιῶν στὰ ἐντυπωσιακὰ βαθμιδωτὰ βράχια καὶ ἡ εἰκόνα υπαίθριων διευθετήσεων πὺν ἔδειξε ἡ ἐφετινὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τεκμηριώνουν σημαντικὲς καὶ ἰδεολογικὰ φορτισμένες δραστηριότητες τῆς νησιωτικῆς κοινότητος τῶν Πρωτοχαικῶν χρόνων στὸ σημεῖο αὐτό.

5. Τοπογραφικὲς ἀποτυπώσεις ἀρχαίων κατασκευῶν

Πέραν τῶν κατασκευῶν πὺν ἐρευνήθηκαν ἀνασκαφικὰ ἐφέτος (ὀρθογώνιες «ἐξέδρες» Π2 καὶ Π5, «ἀναβάθρα» Π8 καὶ τοῖχος Κ19) τοπογραφήθηκαν καὶ ἐντάχθηκαν στὸ τοπογραφικὸ σχέδιο τῆς ἔρευνας (σχ. 1, 2):

16. ΠΑΕ 2013, 221, πίν. 134β, 135α-β· 2014, 240, πίν. 14-15· 2015, 317-319, εἰκ. 2-6.

17. Βλ. Ἀ. Βλαχόπουλος, Ἄγγ. Ματθαίου, Νεώτερα Ἀρχαιολογικὰ Ἀστυπάλαιας, *ΗΟΡΟΣ* 22-25, 2010-2013, 375-386.

– ἡ συνέχεια τοῦ λίθινου περιβόλου ποὺ ὀρίζει ἀπὸ τὰ δυτικά τὴν ἐγκατάσταση τοῦ ἀκρωτηρίου, στὰ τετράγωνα Β2 καὶ Β3 τοῦ καννάβου.

– οἱ ἀτραποὶ καὶ οἱ πύλες ποὺ διακοσμοῦνται μὲ βραχογραφίες πλοίων καὶ ἐγχειριδίων στὸ τετράγωνο Β2 τοῦ καννάβου.

– οἱ ἔντονης κλίσης ἕως κατακόρυφα λαξευμένοι βράχοι τῆς βόρειας ἀκτῆς, ποὺ ἀποτρέπουν τὴν προσέγγισή τους, ἄρα διαμορφώνουν ἀμυντικό μηχανισμό στὰ ἔντονα ἀνωφερῇ πρηνῇ τῶν τετραγώνων Β2, Β3, Α2 τοῦ καννάβου.

6. Ἀρχιτεκτονικὴ μελέτη τῶν λειψάνων τοῦ συγκροτήματος τοῦ ἀρχαίου πύργου

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ μελέτη τῶν λειψάνων τοῦ ἐλληνιστικοῦ πύργου καὶ τῶν πρὸς Ν. κτιρίων καὶ ἀναλημμάτων διενεργήθηκε ἀπὸ τοὺς ἀρχιτέκτονες Θ. Μπιλῆ καὶ Μ. Μαγνήσαλη, ἀφοῦ εἶχε ὁλοκληρωθεῖ ἡ πλήρης ἀποψίλωση ἀπὸ τὴ βλάστηση (εἰκ. 23). Μὲ βάση τὶς ἐπαναχρησιμοποιημένες λιθοπλίνθους καὶ τὶς διαφορετικὲς τοιχοδομίες στὰ κτίρια τοῦ συγκροτήματος τοῦ πύργου, τὰ λιγοστὰ περισυλλεγένητα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη καὶ τὰ ἀσβεστοκονιάματα ποὺ ἐπιχρῶνουν συγκεκριμένους τοίχους, ἀναγνωρίστηκαν περισσότερες ἀρχιτεκτονικὲς φάσεις στὸ ὀρθογώνιο οἰκοδόμημα ποὺ ἐφάπτεται τοῦ πύργου πρὸς Ν. καὶ διαπιστώθηκε ἡ μετασκευὴ του κατὰ τοὺς ὕστερους ρωμαϊκοὺς-πρωτοχριστιανικοὺς αἰῶνες, συμφωνώντας μὲ τὴν ὑστερότερη ἐπιφανειακὴ κεραμικὴ ποὺ ἀνευρίσκεται στὸ ἀνώτερο πλάτωμα τοῦ ἀκρωτηρίου¹⁸. Μὲ βάση τὰ σημαντικὰ αὐτὰ προκαταρκτικὰ πορίσματα, στὴν περιοχὴ σκοπεύεται νὰ διενεργηθοῦν δοκιμαστικὲς τομὲς μὲ σκοπὸ τὴ χρονολογικὴ διερεύνηση τῶν φάσεων τῶν μνημείων.

18. Τὴν κεραμικὴ τῶν ἱστορικῶν χρόνων ἀπὸ τὸ Βαθὺ μελετοῦν ἡ καθηγήτρια τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Βασιλικὴ Παπαὶ καὶ ἡ ὑποψήφια διδάκτωρ Δάφνη-Ἀλεξάνδρα Βλαντῆ (Πανεπιστήμιο Ὁξφόρδης).

7. Ἀποτύπωση τῶν βραχογραφιῶν τοῦ ἀκρωτηρίου – λήψη ἐκτύπων

Ὅπως κάθε χρόνο οἱ βραχογραφίες πού εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ κατὰ τὶς προηγούμενες ἐρευνητικὲς περιόδους ἀποτυπώθηκαν ἀπὸ τὸν σχεδιαστὴ Ν. Σεπετζόγλου καὶ ἐλήφθησαν τὰ ἔκτυπά τους μὲ ἐπίστρωση εἰδικῆς σιλικόνης ἀπὸ τὸν συντηρητὴ Π. Ἀγγελίδη. Μεταξὺ ἄλλων, ἐφέτος ἀποτυπώθηκε ὁ μεγάλος βραχόλιθος τῆς «πυλίδας τῶν ἐγχειριδίων»¹⁹ (εἰκ. 24α-β, 25α-β) καὶ τὸ ἐπάνω μέρος ἀναφύομενου ἀπὸ τὴ γῆ τριγωνικοῦ βράχου μὲ ἐπικρουστὴ παράσταση σταυρόσχημου θέματος, πού μᾶλλον ἀποδίδει σχηματοποιημένη ἀνθρώπινη μορφή, καὶ λοξὰ ἀποδοσμένου τριγωνικοῦ ἐγχειριδίου, διαφορετικῆς γλυφῆς (εἰκ. 25α-β).

8. Θαλάσσια γεωλογικὴ-ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα τοῦ κόλπου Βαθὺ

Λεπτομερὲς θαλάσσια γεωαρχαιολογικὴ ἔρευνα πραγματοποιήθηκε στὸ Βαθὺ Ἀστυπάλαιας ἀπὸ 10 ἕως 18 Ἰουλίου 2016. Ἡ ἔρευνα ὁργανώθηκε καὶ ἐκτελέστηκε ἀπὸ τὸ Ἐργαστήριο Θαλάσσιας Γεωλογίας καὶ Φυσικῆς Ὠκεανογραφίας (ΕΘΑΓΕΦΩ) τοῦ Τμήματος Γεωλογίας τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν, ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ καθηγητῆ Γ. Παπαθεοδώρου²⁰.

Ὁ σκοπὸς τῶν θαλάσσιων γεωαρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἦταν διττός καὶ στόχευε: (α) στὴν παλαιογεωγραφικὴ ἀνάπλαση τῆς εὐρύτερης περιοχῆς ἔρευνας μὲ ἔμφαση στὸν ἐντοπισμὸ τῆς συνέχειας τῆς χερσαίας ἀρχαιολογικῆς θέσης στὸ θαλάσσιο περιβάλλον, καὶ (β) τὸν ἐντοπισμὸ πιθανῶν κινήτων μαρτυριῶν τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος στὸν θαλάσσιο πυθμένα (ἀρχαῖα ναυάγια). Γιὰ τὴν ἀξιόπιστη παλαιογεωγραφικὴ ἀνάπλαση τῆς περιοχῆς ἔρευνας στὸ Βαθὺ κρίθηκε ἀπαραίτητη ἡ θαλάσσια γεωφυσικὴ διασκόπηση μιᾶς εὐρύτερης περιοχῆς.

19. ΠΑΕ 2012, 120, πίν. 94α-γ.

20. Τὴν ἐρευνητικὴ ομάδα ἀποτελοῦσαν ἡ ἐπικουρὴ καθηγήτρια Μαρία Γεραγᾶ, ὁ δρ Δημήτρης Χριστοδούλου καὶ οἱ διδακτορικοὶ ἐρευνητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν Νίκος Γεωργίου καὶ Ξενοφῶν Δήμας.

Ἡ πλήρης ἐπεξεργασία τῶν, ὑψηλῆς ποιότητας, θαλασσίων γεωφυσικῶν δεδομένων ποὺ συλλέχθηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐρευνῶν πεδίου καὶ ἡ παλαιογεωγραφικὴ ἀνάπλαση τῆς περιοχῆς, βρίσκονται σὲ ἐξέλιξη.

ΑΝΔΡΕΑΣ Γ. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ

ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ - ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Στὴν ἔρευνα πεδίου καὶ τὴ μελέτη τοῦ ὕλικου συμμετεῖχαν οἱ μόνιμοι συνεργάτες Διονύσης Νιώτης (τοπογράφος), Νίκος Σεπετζόγλου (ζωγράφος), Θεμιστοκλῆς Μπιλῆς καὶ Μαρία Μαγνήσαλη (ἀρχιτέκτονες), Παναγιώτης Ἀγγελίδης (συντηρητὴς ἀρχαιοτήτων), Τάσος Πασιαλῆς (φωτογράφος). Στὴν ὁμάδα μετεῖχαν ἐπίσης οἱ πτυχιούχοι Ἀρχαιολογίας Ἀλίκη Γιαννίκου, Φώτης Δημόπουλος, Γιάννης Ζόγκος, Ἀλεξία Ἡλιάδου, Γιώργος Κολιτσόπουλος, Φίλιππος Λαδιᾶς, Μαρία-Ρόζα Μπεσάρα, Ζωή-Χριστίνα Νικόλα, Τάσος Πασιαλῆς, Βίβιαν Πετρούλα, Σπύρος Τριάντος καὶ Θανάσης Τσιρογιάννης.

Θερμὲς εὐχαριστίες γιὰ τὴ βοήθεια στὸ ἔργο μας ὀφείλονται στὴν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Δωδεκανήσου καὶ τὴν ὑπεύθυνη γιὰ τὴν Ἀστυπάλαια ἀρχαιολόγο κ. Χ. Φανταουτσάκη, στὸν Δήμαρχο Ἀστυπάλαιας κ. Πανορμίτη Κονταράτο καὶ στοὺς ἰδιοκτῆτες τῆς ἐρευνώμενης ἔκτασης κυρίου Δημήτρη, Γιάννη καὶ Μανώλη Σταυλά. Ἐπίσης στὴν ἐταιρεία Attica Ferries γιὰ τὴ χορηγία τῶν ἀκτοπλοϊκῶν εἰσιτηρίων, ἰδιαίτέρως, καὶ στὸ Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων, τὴ Γενικὴ Γραμματεία Αἰγαίου καὶ τὸν φιλόρχαιο κ. Ἀθανάσιο Μαρτίνο γιὰ τὴ χρηματοδότηση τῆς ἔρευνας.

Εἰκ. 1. Ἀεροφωτογραφία τῆς κατασκευῆς Π2, στὴ βόρεια ἀκτὴ. Στὸ ἐπίπεδο πλάτωμα τοῦ ἀκρωτηρίου ἐπιβάλλεται ὁ ὄγκος τοῦ ὀγκολιθικοῦ ἀναλήμματος καὶ τοῦ προβόλου, καὶ διακρίνονται κτίρια στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀκρόπολης.

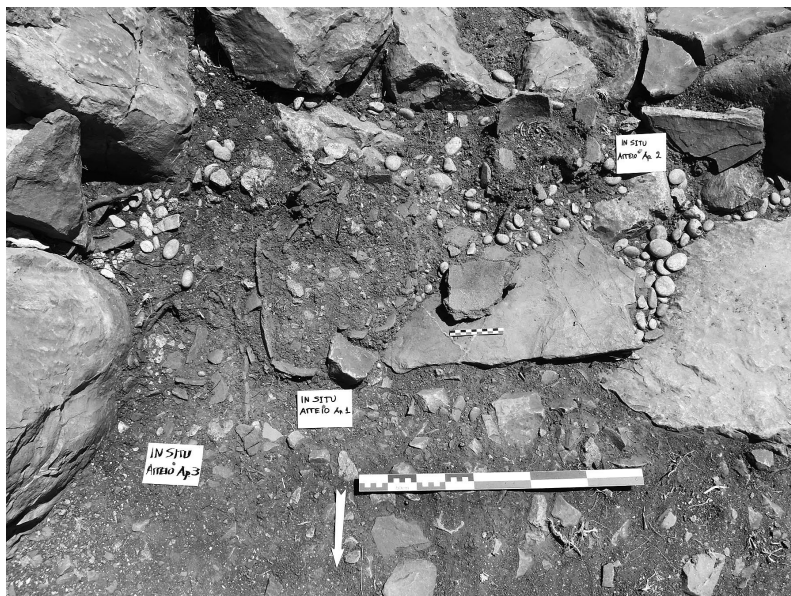
Εἰκ. 2. Ἡ ὀρθογώνια κατασκευὴ Π2 ἀπὸ τὸ μέτωπο τῆς ἀκτῆς. Στὸ βόρειο μισὸ διακρίνονται τὰ ἀγγεῖα τῶν ἐγχυτρισμῶν ἀρ. 1, 2, 3.

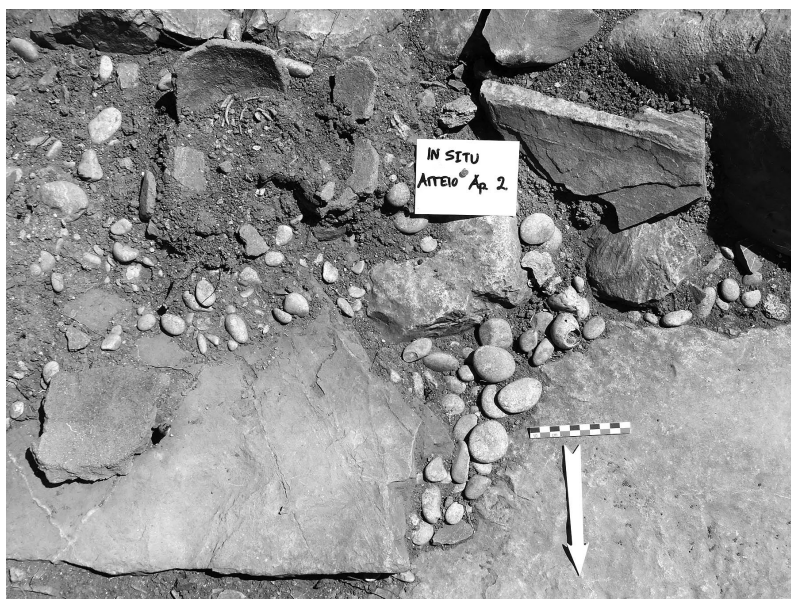
Εἰκ. 3. Ἡ κατασκευὴ Π2 μὲ τοὺς *in situ* ἐγχυτρισμοὺς ἀρ. 1, 2, 3, 4 καὶ τὸ βοτσαλωτὸ τριγύρω, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τῆ θάλασσα (νότια) (σχ. Νίκος Σεπετζόγλου).

Εἰκ. 4. Ἡ κατασκευὴ Π2 ἀπὸ ΝΔ. Τὸ νότιο μισό τῆς καλύπτεται ἀπὸ πέτρες καὶ φυσικοὺς βράχους. Σὲ πρῶτο ἐπίπεδο ὁ ἐπίπεδος βράχος τῆς δυτικῆς κεραίας, ἀπὸ ὅπου καὶ ἡ εἴσοδος(;) στὴν κατασκευή.

Είκ. 5. Οί ἐγχυτρισμοί ἀρ. 1, 2, 3 κατὰ χώραν.

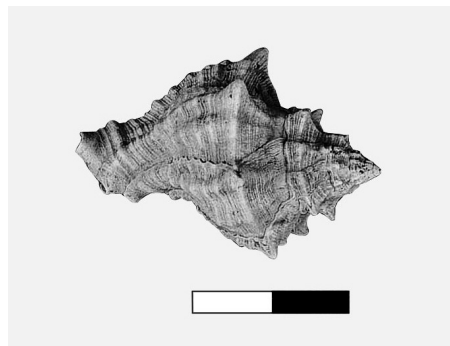
Είκ. 6. Τὸ ἀγγεῖο τοῦ ἐγχυτρισμοῦ ἀρ. 1 κατὰ χώραν καί τριγύρω λευκά βότσαλα σὲ πυκνὴ διευσθέτηση.

Εἰκ. 7. Τὰ ἀγγεῖα τῶν ἐγχυ-
τρισμῶν ἀρ. 1 καὶ 3 κατὰ χώ-
ραν. Στὸν ἐγχυτρισμὸ ἀρ. 3
διακρίνεται ἡ ὀστέινη χάντρα.

Εἰκ. 8. Τὰ ἀγγεῖο τοῦ ἐγχυ-
τρισμοῦ ἀρ. 4 κατὰ χώραν.

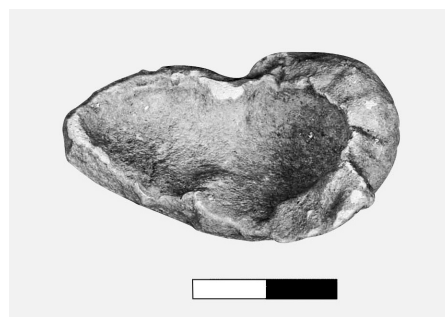
Εἰκ. 9α-β. Ὅστρεα πὸν ὑπῆρχαν περιμετρικὰ τοῦ ἐγγυτρισμοῦ ἀρ. 2.

Εἰκ. 9γ-δ. Λίθινος κρουστήρας καὶ κόνδυλος ὀψιανοῦ πὸν βρέθηκαν ἐξωτερικὰ τῶν ἐγγυτρισμῶν.

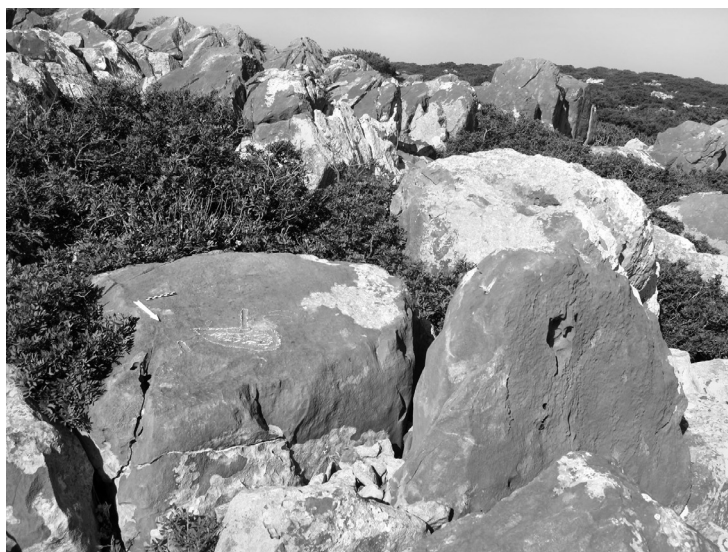
Εἰκ. 9ε. Ἡ ὀστέινη χάντρα τοῦ ἐγγυτρισμοῦ ἀρ. 3.

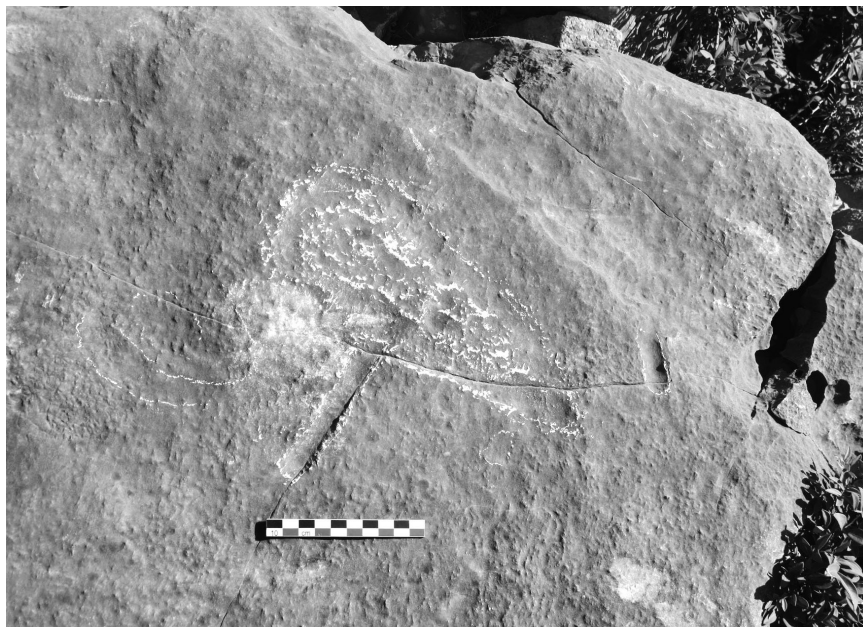
Εἰκ. 9στ. Τμῆμα πήλινου εἰδωλίου(;) ὕστερων ἱστορικῶν χρόνων ἀπὸ τὴν «ἐξέδρα» τῶν ἐγγυτρισμῶν.

Εἰκ. 10. Ἡ «ἐξέδρα» τῶν ἐγγυτρισμῶν μετὰ τὴν διασπορὰ τῶν λευκῶν βοτσά-
λων, μετὰ τὴν ἀνάσυρση τῶν ἀγγείων ἀρ. 1, 2, 3. Δεξιὰ, σὲ ἐπαφὴ σχεδὸν μετὰ
τὴ Δ. κεραία τῆς Π2, διακρίνεται ὁ ἐγγυτρισμὸς ἀρ. 4.

Εἰκ. 11. Βραχογράφημα πελέκεως(:) σὲ βράχο ἀμέσως νότια τῆς κατα-
σκευῆς Π2. Ψηλότερα καὶ δεξιὰ διακρίνεται ἡ «πυλὶδα» μετὰ τὴν βραχογραφία
τῶν πλοίων.

Είκ. 12α-β. Βραχογράφημα πελέκεως(;) τονισμένο με κιμωλία και τὸ σχέδιό του (Ν. Σεπετζόγλου).

Εἰκ. 13. α. Ἡ κατασκευὴ Π5 («ἐξέδρες ἀρ. 4 καὶ 5») κατὰ τὴν ἔναρξιν τῶν ἐργασιῶν. Ἐσωτερικὰ τοῦ καμπυλόγραμμου πρόχειρου τοίχου διακρίνεται τὸ δυτικὸ λιθόστρωτο τμήμα τοῦ δαπέδου. β. Ἡ κατασκευὴ Π5 («ἐξέδρες ἀρ. 4 καὶ 5») μετὰ τὴ λήξιν τῶν ἐργασιῶν. Διακρίνεται τὸ δυτικὸ λιθόστρωτο τμήμα τοῦ δαπέδου (ἀριστερὰ) καὶ ὁ ἐπίπεδος βράχος (δεξιὰ). Στὸ νότιο ὄριο διακρίνονται οἱ λίθινες «θῆκες».

Εἰκ. 14. Ἡ κατασκευὴ Π5 («ἐξέδρες ἀρ. 4 καὶ 5»). Ὁ πρόχειρος τοῖχος πατὰ σὲ στρώμα πατελιᾶς (δωματοχώματος).

Εἰκ. 15. Κατασκευὴ Π5 («ἐξέδρες ἀρ. 4 καὶ 5»). α. Λαίμὸς στάμνου ἀπὸ τὴν ἀνατολική «θήκη». β. Λεπτὴ λεπίδα ὀψιανού.

Εἰκ. 16. Ἀνατολική ἀκτὴ, ἀεροφωτογραφία τῆς «ἀναβάθρας» Π8. Τὴν ἀναβάθρα διευθετοῦν ὀγκολιθικοὶ τοῖχοι πὺν περιβάλλουν τὶς ἐκατέρωθεν βραχώδεις ἀκτές.

Εἰκ. 17. Ἡ ἀνατολική ἀκτὴ ἀπὸ τῆ θάλασσα. Διακρίνονται οἱ «ἀναβάθρες» Π7 καὶ Π8.

Εἰκ. 18. Ἡ τομὴ 2, στὰ νότια τῆς «ἀναβάθρας» Π8.

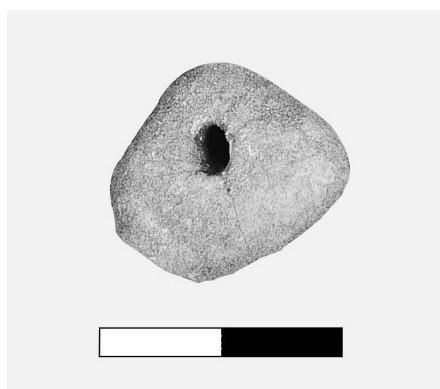
Εἰκ. 19. Ἡ τομὴ 2. Στὴ ΝΑ. γωνία τῆς διακρίνεται ὁ τοῖχος Κ19, θεμελιωμένος στὸν βράχο τῆς ἀκτῆς.

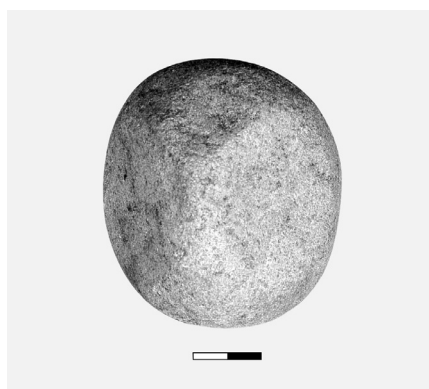
Εικ. 20α-β. Τομή 2, εργαλεῖα ἀπὸ ὀψιανό.

Εικ. 20γ. Τομή 2, λίθινα τριβεῖα.

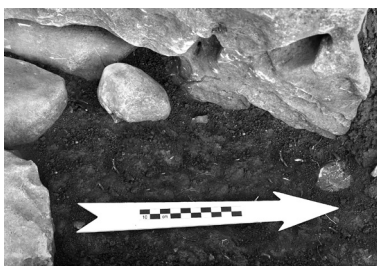
Εικ. 20δ. Τομή 3. Λίθινη χάντρα (περίαπτο) ἀπὸ τῇ σχισμῇ τῶν βράχων.

Εικ. 20ε. Τομή 3. Λίθινος κρουστήρας.

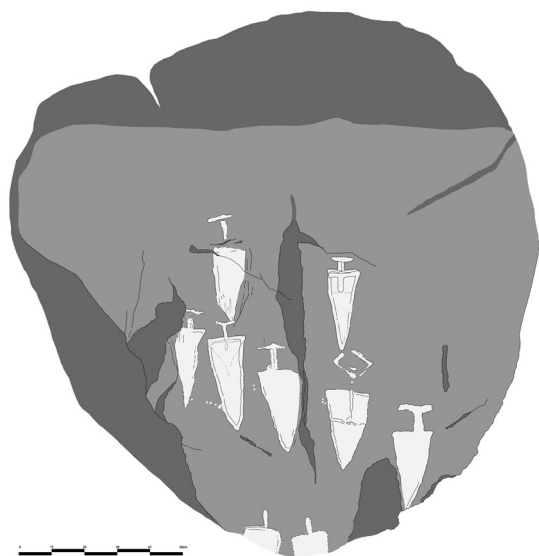
Εἰκ. 21. Ἡ τομὴ 3 στὴ νότια ἀκτὴ. Στὰ νότια διακρίνονται οἱ ἐπίπεδοι βράχοι μετὰ τὶς ἐπικρουστὲς παραστάσεις σπειρῶν, ἐγχειριδίων, κοιλοτήτων, βελῶν κλπ.

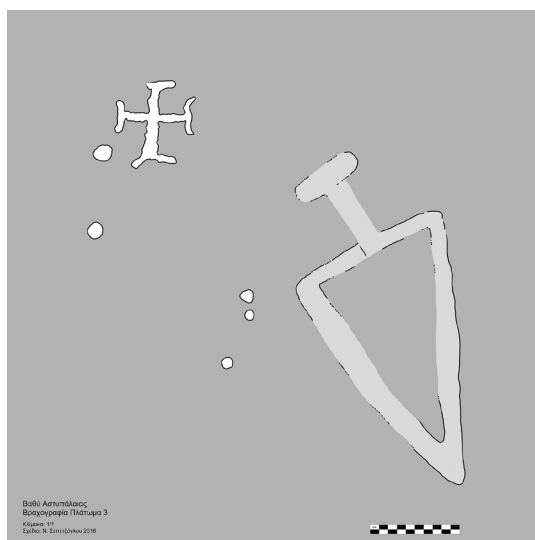
Εἰκ. 22. Τομὴ 3. Λίθινο ἐργαλεῖο κατὰ χώραν.

Εἰκ. 23. Ἀνώτερο πλάτωμα τοῦ ἀκρωτηρίου. Τὸ κτίριο νότια τοῦ ἐλληνιστικοῦ πύργου μετὰ τὸν καθαρισμὸ ἀπὸ τὴ βλάστηση.

Εἰκ. 24. α. Τὴν «πύλη τῶν ἐγχειριδίων» διαμορφώνουν μεγάλος βραχόλιθος πὺ φέρει βραχογραφίες τριγωνικῶν ἐγχειριδίων καὶ ἐπίπεδη ἐπιφάνεια βράχου πὺ εἶναι κατάστικτη μὲ ἐπικρουστὲς σπεῖρες καὶ ποικίλα ἀδιάγνωστα θέματα. β. Βραχογραφήματα κατακόρυφα ἀπεικονισμένων ἐγχειριδίων μὲ μακριὰ τριγωνικὴ λεπίδα καὶ T-σχημὴ λαβή (σχ. Ν. Σεπετζόγλου).

Εικ. 25α-β. Τριγωνικός βράχος στο άνωτερο πλάτωμα της ακρόπολης. Φέρει βραχογραφία σχηματοποιημένης ανθρώπινης(;) μορφής και μεγάλου τριγωνικού ἐγχειριδίου με λαβή, διαφορετικής γλυφής (σχ. Ν. Σεπετζόγλου).